

OB PRVEM ZVEZKU »ANALOV« JADRANSKEGA INŠTITUTA V ZAGREBU

Jadranski inštitut je v svoji sedanji obliki v sklopu Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti v Zagrebu nastal leta 1948. O njegovi predzgodovini in o njegovem ustroju in dosedanjem delovanju obširno poroča v »Analih« njegov sedanji direktor Bernard Stulli. Naloga inštituta je, obdelovati probleme jugoslovanskega primorja sploh. Zato ne zajema samo političnih in politično-historičnih problemov, temveč tudi pravne in ekonomske probleme in probleme iz pomorstva in ribištva. Svoj delovni program je razdelil na tri oddelke: oddelek za jugoslovansko-italijanske odnose, oddelek za pomorsko pravo in ekonomiko pomorstva in pa oddelek za ribiško pravo in ribiško ekonomiko.

Inštitut je tudi oživil in dlje časa upravljal pomorska muzeja v Splitu in Dubrovniku ter dal spodbudo za ustanovitev podobnih muzejev v Kotoru in na Reki.

Od leta 1952 dalje pa deluje kot samostojen znanstveni zavod in prav tako v okviru te akademije inštitut enakega imena tudi na Reki. Ta ima kulturno-historični in ekonomsko-politični odsek ter urejuje stalne razstave »Istra i Rijeka kroz vjekove«.

Oba inštituta sta v kratkem času svojega obstoja izdala že celo vrsto knjižnih publikacij. Zagrebški inštitut je dal tudi pobudo in pripravil gradivo za »Pomorsko enciklopedijo«. Bilo bi odveč naštevati tukaj vse knjige, pač pa opozarjamo v zvezi s tem na že omenjeni Stullijev članek v »Analih«.

Z Jadranskim inštitutom v Zagrebu in na Reki so dobili Hrvatje dolgo pogrešan in zaželen znanstveni zavod za proučevanje jadranskih problemov, ki naj se postavi po robu obsežni kampanji številnih italijanskih znanstvenih in lažiznanstvenih ustanov, ki delujejo že od druge polovice devetnajstega stoletja z naménom, prikazati vsestransko pravico Italije do vzhodne obale Jadrana.

Vsi ti problemi pa živo zadevajo tudi nas, Slovence, in tudi mi bi morali imeti podobno znanstveno ustanovo, kakršni sta zagrebški in reški Jadranski inštitut. Od leta 1947 dalje obstaja v okviru ljubljanske univerze Inštitut za narodnostna vprašanja, katerega delovno področje se delno krije z delovnim področjem oddelka za jugoslovansko-italijanske odnose pri zagrebškem inštitutu. Oba inštituta vzdržujeta dokaj tesne stike in koordinirata svoje delovanje. Toda to se nanaša samo na manjši del vseh problemov. Marsikateri problem je za nas še docela nezorana ledina. Tako izvemo iz »Analov«, da je Vitezović že v drugi polovici sedemnajstega stoletja zbiral hrvatsko pomorsko terminologijo in da je prvi hrvatski tovrstni slovar, »Morski rječnik«, izšel v tisku že leta 1870, in sicer v Trstu. Slovenci pa smo šele v zadnjem času začeli zbirati ustrezne izraze. Podobno je z raznimi drugimi področji. Potreba po ustanovitvi primerne slovenskega znanstvenega zavoda je velika, in ta nujnost postaja od dne do dne večja. To potrebo so spoznali zlasti na ljubljanski univerzi. Iz društva univerzitetnih profesorjev in znanstvenih delavcev je izšla misel, naj bi se ustanovil inštitut, podoben zagrebškemu, toda misel ni mogla pognati trdnjših korenin. Prav tako se ni izvedel načrt za ustanovitev Primorskega inštituta v Kopru, ki se je porodil v krogih izven

univerze in ki mu je Inštitut za narodnostna vprašanja skušal dati primerno obliko. Sedaj pa obstoji zamisel, naj bi se iz svojega naravnega, znanstvenega okvira, v katerem je od svojega obstanka deloval, namreč iz ljubljanske univerze, izločil sam Inštitut za narodnostna vprašanja.

Ta krajši ekskurz se nam je zdel potreben, da na zgledu omenjenih ustanov v hrvaški republiki pokažemo, kako potrebno je, da ohranimo pri nas tisto, kar že imamo, in da tudi mi čimprej ustanovimo znanstveni inštitut, ki bi bil kos vsem označenim nalogam.

Če se povrnemo k »Analom«, naj se pomudimo predvsem pri prvih treh člankih, ki so nam po svoji tematiki najbližji.

V prvem, obsežnem in temeljitem članku razpravlja Bernard Stulli o »Tržaški ‚Favilli‘ in Južnih Slovanih«. »Favilla« (»Iskra«) je bila kulturno-zabavna revija, ki jo je leta 1836 ustanovil v Trstu Koprčan Antonio Madonizza. Stulli je omejil svojo študijo o tej reviji na letnike 1842—1844, ko sta bila glavna njena sotrudnika in urednika Pacifico Volussi in Francesco Dall'Ongaro. Tedaj ni več prinašala samo lahkega branja, temveč je večji del revije bil odmerjen člankom o ekonomskih in socialnih vprašanjih in pa znanstvenim (posebno historičnim) razpravam. Za nas je zlasti zanimivo, da je »Favilla« v teh letih objavila celo vrsto res dobrih »Študij o Slovanih« (Studi sugli Slavi). Nanašajo se na Slovane sploh, nekatere obravnavajo posebne poljske in češke probleme, veliko pa jih je posvečenih Južnim Slovanom. Poleg teh poučno-informativnih člankov o Slovanih pa je prinašala »Favilla« prevode iz slovanskega pesništva in pa krajša kulturna in literarna poročila o raznih slovanskih narodih. Zaradi svojega pisanja je revija veljala kot »demokratska in slovanofilska«.

Stulli ne razpravlja samo o značaju lista in o teh slovanskih študijah, temveč nam oriše tudi tedanji socialni, politični in kulturni ambient v Trstu in se ustavlja zlasti pri predstavniku konservativnega dela meščanstva, Domenicu Rassetiju, in pri vsaj na zunaj nekoliko bolj liberalnem zgodovinarju Pietru Kandlerju.

S »Favillo« pa je zapihal nov duh, ki je prihajal iz Italije od Giuseppeja Mazzinija in njegovega kroga. Tako proglašča Valussi neovrgljivo načelo popolne enakopravnosti narodov v kulturnem življenju in načelo kulturne izmenjave med narodi na osnovi enakopravnosti in ohranitve nacionalnih osebnosti. Značilno je, da niso tega duha in teh načel prevzeli Tržačani od zahoda, temveč da so ga prinesli v Trst priseljenci iz Italije: kajti Valussi in Dall'Ongaro nista Tržačana in tudi ne s Primorskega, oba sta iz Italije, čeprav iz tistega dela Italije, ki je tedaj pripadal Avstriji.

Uredniki »Faville« so črpali svojo politično idejno usmerjenost iz koncepcij in spisov »Mlade Italije« in njenega glavnega apostola Mazzinija. Pravilno sklepa Stulli, da so le iz širokega Mazzinijevega demokratizma in njegove formulacije svobode, enakosti in enakopravnosti narodov uredniki »Faville« mogli razvijati take koncepcije o Južnih Slovanih, kakor jih najdemo v njenih letnikih 1842—1844.

V vsem pisanju »Faville« in tudi v njenem pisanju o Slovanih in še posebno o Južnih Slovanih vidimo pač odraz tedanjega romanticizma. Romanticizem je vzbujal narodno zavest, v nadaljnjem razvoju pa se je ta zavest pri marsikaterem narodu (tako zlasti pri Italijanih, Madžarih in Nemcih) prevrgla v skrajni nacionalizem, v šovinizem in imperializem. Takšnemu

razvoju sta pozneje do neke mere podlegla tudi urednika »Faville« in celo sam Mazzini.

Od kod pa je dobivala »Favilla« razprave o Slovanih in še posebno o Južnih Slovanih? Stulli pravi, da moramo iskati vir teh člankov v krogu slovanskih visokošolcev, ki so tedaj študirali na padovanski univerzi in ki so bili prežeti z enakim revolucionarnim duhom kakor njihovi italijanski tovariši. Povečini so bili ti slovanski dijaki »Ilirci«, Čehi in Poljaki. Za Ilirce pa so veljali tedaj na padovanski univerzi ne samo Hrvatje in Srbi, temveč tudi Slovenci. Tudi Slovenci so namreč tedaj pohajali v večjem številu padovansko vseučilišče in prav iz leta 1845 hranim doktorsko diplomu znanega slovenskega politika Karla Lavriča. Tam beremo, da je rodom iz Prema (e Prem) in da je »Illyricus«. Slovence utegne vsaj po imenu biti tudi Rečan Josip Završnik, ki ga, kakor piše Stulli, med drugimi padovanskimi študenti omenja Jan Kollár v svojem »Potopisu po Gornji Italiji« iz leta 1843.

Po rokopisih v zapuščini Ivana Avgusta Kaznačiča pa ugotavlja Stulli, da sta članka o Slovanih v »Favilli« napisala Medo Pucić in I. A. Kaznačič. Če niso Slovenci, ki živijo kot neposredni sosedji z Italijani v Trstu in celo pomešani z njimi, posebej omenjeni v teh člankih, se ne smemo čuditi. Bili so pač, kakor smo že omenili, del Južnih Slovanov (Ilircev) in Slovenci tedaj tudi niso mogli nuditi veliko takega, kar bi vzbujalo zanimanje romantikov. Da pa so bili v teh člankih zajeti tudi Slovenci, izhaja iz uvoda k tem člankom, ki ga je napisal Pucić, ki pa ga »Favilla« ni objavila. Začenja se s stavkom »Trst je stikališče dveh velikih narodov in je člen v verigi, ki spaja slovanski in italijanski svet«. Da je ta uvod v »Favilli« izostal, ni po Stullijevem mnenju krivo uredništvo, temveč tedanja avstrijska cenzura, kateri ni bilo za to, da bi se sploh govorilo o »Ilircih«.

Očitno pa tudi Slovencem niso bili ljudje okoli »Faville« neznani. Tako smemo sklepati po dejstvu, ki ga navaja Stulli, da je leta 1867 R. Simek objavil v »Slovenskem glasniku« slovenski prevod Dall'Ongarovega spisa z južnoslovansko tematiko »Jela, črnogorska nevesta«. Še vedno pogrešamo s slovenske strani študijo, ki bi nam prikazala odnose med Slovenci in Italijani v Trstu v dobi okoli revolucionarnega leta 1848.

Ko pa človek bere, kar piše v svoji razpravi Stulli o tedanjem krogu slovanskih dijakov na padovanski univerzi in o njihovih odnosih z Italijani, se nehote spominja, kako je skoro eno stoletje pozneje (namreč v dobi med obema svetovnima vojnama) padovanska alma mater zopet bila središče, kjer so se zbirali slovanski dijaki v prav tako velikem številu, dasi tokrat samo Slovenci in Hrvatje iz Trsta, Istre in Slovenskega Primorja. Toda kako drugačni so bili sedaj njihovi odnosi do italijanskih tovarišev od odnosov njihovih prednikov eno stoletje prej. Padova ni bila sedaj več avstrijska in italijanskih študentov niso več vezale z jugoslovanskimi skupne težnje; sedaj je tudi že davno prešla doba italijanskega romanticizma in namesto nje sta nastopila nacionalistični šovinizem in fašizem.

Drugi članek je napisal Bogdan Krizman in nas popelje v novejšo dobo, v čas konec leta 1918. Naslov mu je »Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu« i Talijanska okupacija na Jadranu 1918 godine«. V njem je avtor zbral gradivo o zunanji politiki in diplomatski dejavnosti predsedstva Narodnega sveta SHS od 29. oktobra do 1. decembra 1918. S tem gradivom, ki ga je

avtor črpal predvsem iz arhiva samega Narodnega sveta in delno iz drugih doslej manj uporabljenih virov, nam je osvetlil ljudi in dogodke iz dni tik pred 1. decembrom 1918, ko je bila proglašena ustanovitev kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev. O tem predmetu smo sicer že imeli zbirko F. Šišića »Dokumenti o postanku kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca iz leta 1920«, toda Krizman je sedaj objavil v »Analih« marsikaj novega. Dopolnilo k temu pa je tudi gradivo, ki ga je isti avtor skoro istočasno objavil v »Historijskem zborniku« (VIII, št. 1—4) pod naslovom »Izveštaji D. T. Simonovića, delegata srpske Vrhovne komande kod vlade Narodnog vijeća SHS god. 1918«, in to po spisih, ki se hranijo v Vojnohistoričnem institutu v Beogradu.

Iz gradiva, ki ga prinaša Krizman, spoznamo težave, s katerimi se je moral boriti Narodni svet SHS. Predvsem sta bili to politična in tehnična nepripravljenost na tako velike dogodke, v začetku pa tudi neutemeljen optimizem. Dejstvo je, da Narodni svet SHS ni imel kurirske zveze z Jugoslovanskim odborom (Trumbićem) in tudi ne s svojim lastnim predsednikom A. Korošcem ter da večina depeš in poročil, ki jih je poslal Narodni svet na razne instance v tujini, verjetno sploh ni nikdar prišla na zaželeni naslov. Doma so imeli veliko skrbi s pojavi, ki so bili združeni z razsulom Avstro-ogrsko monarhije in njene armade: zeleni kader, vojaške vstaje v samem Zagrebu, pomanjkanje živil in prometnih sredstev, v zunanjepolitičnem pogledu pa posebno z zahtevo Italije po neizprosni izpolnitvi Londonskega pakta: zasedba Trsta, Goriške, Slovenskega Primorja in dela Kranjske, izkrcanje italijanskih čet v vsej Istri, tudi preko demarkacijske črte, in celo na Reki.

Od Narodnega sveta proglašena država SHS ni bila priznana, prav tako ne Jugoslovanski odbor. Med Jugoslovanskim odborom in srbsko vlado s Pašićem na čelu pa je še naprej zijal nepremostljiv prepad. Ob takih notranjih in zunanjih političnih razmerah se je Narodni svet v Zagrebu ukvarjal z vprašanji o dovoljenju za žganjekuho in o davku na vino, o obliki znamk in o napisih na njih in pa o tem, naj se uvede uradovanje po zgledu ZDA. Zaradi tega je krajevni Narodni odbor v Voloskem-Opatiji s posebnim dopisom rotel osrednji odbor v Zagrebu, naj se odslej ukvarja samo z aktualnimi vprašanji.

Vendar so se, kakor poudarja Krizman, vodilni ljudje v Zagrebu, med njimi na prvem mestu Svetozar Pribičević, dobro zavedali, da »pravzaprav vse visi v zraku«. Pod pritiskom nepovoljnega zunanjepolitičnega razvoja, zlasti zaradi agresivnosti Italije in izredno napetega notranjepolitičnega položaja in razporeditve množic, se je že 4. novembra podala posebna misija v Beograd, da se s srbsko vlado in vrhovnim vojaškim poveljstvom domeni o prestopu srbskih čet na hrvatsko ozemlje. Da bi se pa izognili morebitnemu očitku, da gre za srbsko okupacijo hrvatskega ozemlja, sta se srbska vlada in Narodni svet sporazumela, da pojde posebna vojna misija v Zagreb, ki naj skupaj z vojnim odsekom tamošnje vlade formira novo narodno vojsko, katere jedro naj bi bili kadri jugoslovanskih dobrovoljskih legij v Srbiji.

Še preden pa se je ta nova vojska ustanovila, je Simonović 29. novembra brzojavil v Beograd, da je »na energično zahtevo komandanta srbskih čet v Ljubljani bilo ustavljeno nadaljnje prodiranje italijanske vojske. General, komandant italijanske vojske, se opravičuje za prestop demarkacijske linije z netočnostjo karte in pričakuje nadaljnjih odredb in instrukcij od svojega

nadrejenega poveljstva«. Kakor znano, niso bile to redne srbske čete in tudi poveljnik ni bil imenovan iz Beograda, temveč je bil to osebni podvig polkovnika Stevana Svabića, ki je kot bivši avstrijski vojni ujetnik na hitro zbral nekaj bivših srbskih vojnih ujetnikov in z njimi ustavil pot italijanski vojski pri Vrhniku.

V obeh svojih zbirkah gradiva prinaša Krizman premnogo podatkov o usodi bivše avstro-ogrske mornariče, tako da je to vprašanje danes dobro osvetljeno, zlasti ker sta v zadnjem času izšli dve knjigi, ki obravnavata tudi ta problem (F. Čulinović, »1918 na Jadranu«, in Mijo Mirković, »Puna je Pula«). Vendar bi nam še marsikaj v tem pogledu lahko povedal eden izmed tedanjih soakterjev, dr. Mirko Vratović.

Veliko se je seveda v Narodnem svetu razpravljalo tudi o ureditvi snujoče se nove države. Od raznih načrtov naj tu po Simonovićevih poročilih navedem samo predlog podpredsednika Narodnega sveta in vodje starčevićanske stranke prava, dr. Anta Pavelića. Po tem načrtu naj bi bodočo državo sestavljalo več avtonomnih oblasti, ki pa naj ne bi bile določene po narodnosti, temveč po geografskih pojmi: Slovenija, Hrvatska, Bosna in Hercegovina, Vojvodina (Banat, Srem in Bačka), Dalmacija, Srbija s Črno goro, Makedonija.

Krizman je s svojim gradivom tudi osvetlil zgodovinski razgovor, ki so ga imeli v Ženevi v začetku novembra 1918 predsednik srbske vlade Nikola Pašić, predsednik Narodnega sveta SHS Anton Korošec in predstavnik Jugoslovanskega odbora dr. Žerjal in dr. Čingrija. 9. novembra so se sporazumeli, naj se osnuje skupna vlada za kraljevino Srbijo in za Državo Narodnega sveta SHS, katera bi organizirala ustanovitev enotne države. O poteku teh dogovorov in še posebno o dvoličnem zadržanju Pašićevem nam marsikaj pove pismo, ki ga je poslal Trumbić Jugoslovanskemu odboru v Washingtonu. Komaj se je Pašić vrnil iz Ženeve v Pariz, se je, sklicujoč se (po Krizmanovi sodbi docela neutemeljeno) na nasprotovanje regenta Aleksandra in drugih članov srbske vlade, izneveril dani besedi in sestavil novo srbsko vlado, v katero je pritegnil tudi opozicijo. Na drugi strani pa je tudi Narodni svet v Zagrebu očital svojemu predsedniku Korošcu, da ni bil pooblaščen za sklenitev ženevskega sporazuma. Ker je bil Narodni svet docela neinformiran o zunanjepolitičnem položaju, je sklenil, naj prideta Korošec in Trumbić ali vsaj njuni delegati v Zagreb in naj poročajo Narodnemu svetu o položaju Države SHS v zunanjem svetu.

23. in 24. novembra je bila seja osrednjega odbora Narodnega sveta pod predsedstvom Svetozarja Pribičevića, katere se je udeležil tudi Momčilo Ninčić kot predstavnik srbske vlade. Na tej seji so se sporazumeli za ustanovitev enotne države SHS. Toda tudi tokrat je še v zadnjem trenutku kazalo, da ne bo prišlo do izvršitve tega sklepa. Nekateri člani Narodnega sveta niso bili za takojšen odhod v Beograd, češ da tam ni članov srbske Narodne skupščine in tudi ne celotne srbske vlade. En dan po seji še je prišla Trumbićeva brzojavka, v kateri je, kakor je Srdjan Budisavljević povedal Krizmanu, Trumbić svetoval Narodnemu svetu, naj delegacija nikar ne hiti s potjo v Beograd. Vendar je deputacija 28. novembra le odpotovala in 1. decembra je regent Aleksander proglasil »zedinjenje Srbije in zemelj neodvisne države Slovencev, Hrvatov in Srbov v enotno kraljestvo Srbov, Hrvatov in Slovencev«.

Tretji članek iz »Analov«, ki ga hočem prikazati, se nanaša na še novejšo dobo, namreč na leta med obema svetovnima vojnama, in obravnava vprašanje »Italijanske kolonizacije Julijske krajine«. Sestavil ga je Ive Mihovilovič na osnovi dokumentov, ki so jih našli na prefekturi v Puli in na Reki in delno tudi v Zadru in pa med spisi Mussolinijevega osebnega svetovalca za raznarodovanje Slovencev in Hrvatov v Istri, Itala Saura. Za pravilno razumevanje teh fašističnih kolonizacijskih načrtov in ukrepov, za katere so rabili evfemistični izraz »bonificazione etnica«, oriše Mihovilovič celotni raznarodovalni program predfašističnih in fašističnih oblasti in težak gospodarski položaj, v kakršnem so se znašli istrski kmetje po aneksiji Julijske krajine Italiji zaradi novih mej, ki so jih ločile od dotedanjega tržišča za njihove pridelke, zaradi konkurence starih pokrajin Italije, kateri niso mogli biti kos spricho težjega in dražjega obdelovanja zemlje, a še posebno zaradi novega načina izterjevanja davkov po zakupnikih. Vse te momente so skušale italijanske oblasti in fašistični organi izkoriščati, zato da bi se polasčali zemljišč slovenskih in hrvatskih kmetovalcev in na njih naseljevali Italijane — preverjene fašiste iz drugih italijanskih pokrajin.

Mihovilovič omenja, da segajo načrti za italijansko kolonizacijo že v čas prve svetovne vojne, ko se je osnoval poseben odbor »Unione Economica Nazionale«, za katerim je stala skupina italijanskih parlamentarcev. Ta je izdelal obsežen načrt in ga je delno že med vojno izvajal na ozemlju, ki ga je tedaj zasedla Italija.

Kljub vsej vladni podpori in silnemu pritisku fašistične stranke pa je ta velikopotezna kolonizacijska akcija uspela le glede prvega dela načrta. Slovenski in hrvatski kmet ni bil več lastnik zemlje, ki jo je prevzel od svojih prednikov. Njegova zemlja je prešla v last raznih italijanskih bogatašev in bank. Teže pa je bilo dobiti Italijane iz starih pokrajin, ki bi hoteli kupiti taka zemljišča, čeprav so jim jih nudili pod izredno ugodnimi pogoji, ali se naseliti na njih kot koloni. Zemlja je bila zanje pretežka in gospodarske razmere takšne, da so odbijale priseljence iz drugih pokrajin. Zato so bili prav pogostni primeri, da je slovenski in hrvatski kmet ostal kot kolon novih gospodarjev na zemlji, ki je bila prej njegova last. Tega neuspeha so se zavedale tudi italijanske oblasti, saj je tik pred drugo svetovno vojno tedanji tržaški prefekt v razgovoru z našim generalnim konzulom imenoval to zemljo, ki nudi preveč kamenja, a premalo kruha, tako da more živeti na njej samo človek, ki se je na njej rodil in na njej zrastel, »questa terra maledetta«.

Da pa so fašistične oblasti mogle izvesti vsaj prvi del svojega načrta, so morale razpustiti slovanske zadruge po vsej deželi in njihovo Zvezo v Trstu, tako da so vzeli slovenskim in hrvatskim kmetom edine ustanove, kjer so v sili našli razumevanje in pomoč. Za izvršitev širokega kolonizacijskega načrta je italijanska vlada ustanovila poseben zavod, ki ga je imenovala »Ente nazionale per la rinascita agraria delle Tre Venezie«. Med drugo svetovno vojno je ta zavod po nalogu ministrskega predsedništva že 7. oktobra 1941 razširil svoj delokrog tudi na kotorsko, splitsko in ljubljansko pokrajino.

Mihovilovič omenja na dveh mestih, da so fašistični oblastniki imeli nekaj pomislekov. Tako se je puljski pokrajinski fašistični tajnik Relli bal, da bi utegnili »prejasno pokazati izključno politični namen te akcije in da bi se tako preveč nezavarovani izpostavljali kritiki in reakciji s strani prizadetih

in z onstran državnih meja«. Podobno bojazen je imelo tudi tedanje notranje ministrstvo.

Tej skrupuloznosti fašističnih organov se moramo tem bolj čuditi, ker jo docela pogrešamo pri organih povojne »demokratske« Italije. Fašističnega režima ni več, toda od njega začeta »etniška bonifikacija« se na tistem delu Tržaškega ozemlja, ki je po londonskem sporazumu iz leta 1954 prišel pod italijansko upravo, sistematično nadaljuje. Nadaljevala se je sicer že v velikem obsegu za anglo-ameriške vojne uprave z ameriško denarno pomočjo, kakor lahko beremo v zbirki dokumentov, ki je pod naslovom »Italian Genocide Policy against the Slovenes and Croats« izšla leta 1954 v Beogradu. Pod italijansko upravo pa se je ta akcija tako razbohotila, da je nedvomno daleč presegla celo predvojne fašistične načrte. Na slovenski zemlji množično naseljujejo Italijane, ki so jih na vse mogoče načine privabili iz tistega dela Istre, ki je pripadel Jugoslaviji. Slovencem pa gradijo zlate mostove za izseljevanje v inozemstvo. Fašistični režim je pospeševal in naravnost forsiral izseljevanje Slovencev in Hrvatov v Argentino ter je za izseljence celo postavil pogoj, da ne smejo biti italijanske narodnosti. Sedaj je izseljenski tok usmerjen predvsem v Avstralijo. Te najnovejše faze italijanske kolonizacije, ki je spričo novih državnih meja sicer neprimerno manj ekstenzivna, a zato tem bolj intenzivna, ni Mihovilović več zajel v svoj prikaz. To je pač sedanja kruta, živa realnost, ki jo še doživljamo in ki še ne dopušča take obdelave kakor kolonizacija pred vojno.

Lavo Čermelj